

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Kintantys Europos pavidalai

2012-03-05

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI

TEMA: Europa

AUTORIUS: Almantas Samalavičius

DATA: 2012-03

Kintantys Europos pavidalai

Devyni klausimai „Europos išradimo“ autoriui Gerardui Delanty

Gerardas Delanty yra laikomas vienu ryškiausių šiuolaikinių Europos sociologų, ypač teorinės sociologijos srityje. Anglijos Sasekso universiteto profesorius, Sociologijos katedros vedėjas, Socialinės ir politinės minties instituto direktorius yra parašęs nemažai veikalų, sukėlusiu teorines tarptautinio masto diskusijas („Socialinė teorija kintančiame pasaulyje“ (1999), „Pilietybė globaliame amžiuje“ (2000), „Iššūkiai žinojimui: universitetas žinių visuomenėje“ (2001), „Bendruomenė“ (2003, antras leidimas 2010), „Kosmopolitiška vaizduotė“, (2009) ir kt.). Jis redaguoja mokslo knygų seriją „Socialinės ir politinės minties tyrimai“ (*Studies in Social and Political Thought*) ir akademinį žurnalą *European Journal of Social Theory*.

Pokalbį su profesoriumi Delanty pradėjau nuo plačiai pagarsėjusios jo knygos „Europos išradimas“ (*Inventing Europe*), išleistos 1995 m. (lietuviškai išėjo 2002). Politinis, ekonominis ir socialinis kontekstas per tą laiką taip esmingai pakito, kad svarbu išsiaiškinti, kokią įtaką tie pokyčiai daro Europos idėjai ir tapatumo vizijai.

Almantas Samalavičius: „Europos išradimas“ buvo reikšmingas teorinis indėlis į socialinių, politinių ir humanitarinių mokslų diskursą, juoba kad daugelis ano meto diskusijų apie Europos tapatumo ištakas ir idėjas buvo vienmatės, net seklos. ES plėtra sukėlė dar daugiau prieštarų ir abejonių tiek „senosioms“, tiek „naujosioms“ šalims narėms. Europos praeitis užduoda daugybę klausimų dabarčiai, o ji, kaip žinome, gana sumaištinga, todėl ir ateitis darosi vis miglotesnė. Su kokiomis svarbiausiomis problemomis Europos bendrija susiduria šiandien, praėjus septyniolikai metų nuo etapinės Jūsų studijos pasirodymo? Gal kai kuriuos teiginius dabar jau reiktų peržvelgti, apmąstyti iš naujo?

Gerard Delanty: Nepaisant stipriųjų pusių, toji knyga turi nemažai trūkumų. Paradoksalu, bet tie trūkumai veikiausiai ir buvo jos sėkmės priežastis. Esminį teiginį,

kad europinis tapatumas visada buvo kuriamas pagal priešiško *Kitam* laipsnį, išreiškiau pernelyg politizuotomis kategorijomis. Ketinu jį peržiūrėti ir pateikti labiau niuansuotai. Knygai pernelyg didelę įtaką padarė Saido orientalizmo kritika, konstruktyvistinės kolektyvinio tapatumo teorijos ir Foucault diskursas. Visa tai mane paskatino pernelyg negatyviai vertinti europinį paveldą ir kritikuoti „Vakarų iškilimo“ interpretaciją, diskredituotą istorinės sociologijos. Nuo 10-ojo dešimtmečio antrosios pusės pasirodė gausybė literatūros tais klausimais, kuriuos nagrinėjau šioje knygoje, ir visa tai būtina atsižvelgti, imantis analizuoti ir vertinti Europos idėją. Esama gilių teorinių veikalų apie eurointegraciją, gausu istorinės sociologijos, socialinės teorijos ir politinės filosofijos studijų. Be to, reikia atsižvelgti į Europos raidą per pastaruosius penkiolika metų, ypač į ES plėtros padarinius globaliame kontekste.

Mano darbas po 1995-ųjų verčia kvestionuoti ir iš dalies atmesti polemišką „Europos išradimo“ tezę. Daugelyje straipsnių ir kitoje mano knygoje „Permažstant Europą: socialinė teorija ir europėjimo implikacijos“ (2005, *Routledge*, bendraautoris Chrisas Rumfordas), taip pat tome „Europa ir Azija tarp Rytų ir Vakarų“, kuri sudariau (2006, *Routledge*), plėtojama keletas naujų perspektyvų, pavyzdžiui, „postvakarietiškos Europos“ idėja. Ėmiausi ir supaprastintų konstruktyvistinių prielaidų kritikos. Konstruktyvistinė tapatumo, paveldo ir kitų galios konstruktų samprata grindžiama santykiu tarp to, kas sava ir kas svetima, o aš laikausi požiūrio, labiau pabrėžiančio kosmopolitinius ir hermeneutinius ryšius. Pastaruoju metu rašau naują minėtos knygos versiją, ji vadinsis „Europos išradimas dar kartą: nauja kritinė istorija“.

A. S.: *Daugelį Europos šalių tiesiog plūste užplūdo migrantai- žmonės keičia gyvenamąsias vietas dėl ekonominių priežasčių arba kad išvengtų politinio, religinio, etninio persekiojimo. „Europos išradime“ žemyno ateitį siūlėte kurti remiantis tokiu pilietybės modeliu, kurio pagrindas yra dalyvavimas ir solidarumas. Tvirtinote, esą postnacionalinė pilietybė yra svarbesnis idealas nei kuri kita Europos vienybės forma. Gal šiandien matote kokius nors visai naujus „taikinius“? Ar vis dėlto laikotės to paties požiūrio? Jei taip, tada kokia, Jūsų manymu, tikimybė, kad tokią pilietybę pavyks įgyvendinti?*

G. D.: Postnacionalinė pilietybės samprata tiesiog nurodo, kad pilietybė nėra ribojama tautybės. Ji nereiškia nieko kita, ir daugelio šalių požiūris į pilietybę jau dabar yra iš dalies postnacionalinis. Tai gana svarbu dabartinei Europai ir beveik kiekvienai pasaulio daliai, kur esama daug migrantų, nes tai verčia politinę bendruomenę apibrėžti save talpesnėmis kategorijomis. Tad klausti reikėtų ne to, ar postnacionalinė pilietybė apskritai reikalinga, o kaip plačiai ją galima taikyti. ES pilietybės samprata yra postnacionalinė labai ribotu atžvilgiu, nes ji - nacionalinės pilietybės vedinys.

A. S.: *Jūsų teigimu, postnacionalinė pilietybė yra tikra alternatyva siaurai nacionalinės pilietybės sampratai todėl, kad ją apibrėžia vieta, kur asmuo gyvena, o ne kilmė. Raginate net apskritai sutraukti saitus tarp pilietybės ir tautybės. Tačiau kai kuriose Europos šalyse nusistovi jau gerokai šaltesnis „klimatas“ atvykėliams. Galima kritiškai svarstyti, ar „postnacionalinė pilietybė“ nėra viso labo ilgalaikis politinis (ir šiuo požiūriu gana miglotas) projektas, kurį įgyvendinti, bent jau artimiausiu metu, kažin ar įmanoma. Kaip oponuotumėte tokiam požiūriui?*

G. D.: Tą jau aptariau atsakydamas į ankstesnį klausimą. Toks požiūris neteisingas, ir tai akivaizdus faktas. Beveik visos šalys mūsų dienomis pripažįsta, kad ne tik kuri nors viena tautybė, bet ir visos kitos turi tokias pačias teises, antai žmogaus teisės ES šalyse yra įtrauktos į nacionalinius įstatymus. Rezultatas – nacionalumo pliuralizacija. Tokią raidą derėtų suvokti ne tiek dėliojant plusus ir minusus, kiek svarstant, koks jos laipsnis jau yra pasiektas. Šalių postnacionalumo lygmuo labai skiriasi. Suprantama, daug kam nepriimtina, kad pilietybė gali būti atskirta nuo tautybės. Žvelgiant iš tokios perspektyvos, kuri labiau susijusi su normatyvine filosofija, derėtų prisiminti, kad pilietybė yra sąlyga, gerokai platesnė už tautybės sampratą. Ji yra statusas, pagrįstas teisėmis, o teisės pasireiškia įvairiomis formomis. Galima turėti tautybę, bet prarasti teises. Taip atsitinka šalyse, kur vienos tautybės asmenys turi daugiau pilietinių teisių, nei jų suteikiama kitų tautybių asmenims.

A. S.: *Prieš gerą dešimtmetį daug diskutuota, kokia bus Vidurio Rytų Europos šalių, siekiančių narystės ES ir plėtojančių liberaliąją demokratiją, ateitis. Tikėtasi, kad senos prieštaros, paveldėtos iš totalitarizmo laikų, ir naujos, kurias sukėlė vėlesnis nacionalinių emocijų proveržis, išnyks, kai tik bus sukurta vadinamoji „pilietinė visuomenė“. Tačiau nemažai autorių, tarp jų ir šviesaus atminimo istorikas Tony's Jud'tas, jau tada buvo linkę tvirtinti, esą tokios sąvokos kaip „pilietinė visuomenė“ yra veikiau abstrakcija, sukurta socialinių teoretikų, negu įrankis, tinkamas formuoti realią politiką. Jei taip, gal derėtų atsisakyti tokių amebiškų konstrukto ir žvalgytis naujų, perspektyvesnių intelektualinių įrankių? Tad kur brėžti ribą tarp socialinės teorijos ir politinės praktikos, kai kalbama, pavyzdžiui, apie pilietinę visuomenę?*

G. D.: Sutinku, kad beprasmiška kelti normatyvinius reikalavimus, kurie neparemti empiriškai. Nesutinku, kad pilietinė visuomenė nėra svarbus dalykas. Tačiau jos koncepcija iš tikrųjų dažniausiai pasitelkiama nurodyti tik pažangiems politiniams sąjūdžiams, nors pilietinės visuomenės samprata aprėpia visus nevalstybinius veikėjus, tarp jų religinius ir tautinius sąjūdžius. Bet kuriuo atveju, kad ir ką apibrėžtų ši sąvoka, tai labai svarbus konceptas, nurodantis politinę erdvę, plytinčią už valstybinės sferos. Vidurio Rytų Europai vis labiau demokratėjant, pilietinė visuomenė, manau, darosi svarbi net ir tuo atveju, jei ji painiojama su neoliberalizmu ar neonacionalizmu. Kaip jau sakiau kalbėdamas apie pilietybę, demokratija vienur ir kitur visada skiriasi irgi tik savo laipsniu.

A. S.: *Rytų Europos šalys, tarp jų ir Lietuva, žlugus komunistiniam režimui, jau trečią dešimtmetį eina laisvės keliu, bet per tą laiką patyrė nemažai skaudžių socialinių sukrėtimų, kurie privertė nusivilti tiek kairiojo, tiek dešiniojo sparno politinėmis partijomis, ypač moraliai korumpuotu jų elitu. Ši patirtis sukūrė palankias sąlygas reikštis prieštaringsoms populistinėms jėgoms. Kokį poveikį Europos raidai turės vis labiau klestintis politinis populizmas, susijęs ir su nesėkmingomis socialinėmis bei politinėmis reformomis?*

G. D.: Dvi pastarosios politinės ir ekonominės krizės – po 2001-ųjų ir 2008-ųjų – ištiko tuo laikotarpiu, kai Europos Sąjunga ėmėsi pagreitintos integracijos ir plėtros, taigi papildomai išsekino reguliacines jos galias. Tapo akivaizdu, kad bendra valiuta be suverenios ją palaikančios valstybės sukelia tokių padarinių, kurie visais atžvilgiais pakerta pačią integracijos galimybę. Euro zonai priklausančios valstybės prarado galią devaluoti valiutą, o tai išklubino ekonominius ir politinius pamatus, iš esmės sukėlė

finansinį ir politinį bankrotą. Nesant Europos Sąjungos lygmens viešojo biudžeto, visai nenuostabu, kad europiečiai vis dažniau ieško kitų šaltinių socialiniam solidarumui užtikrinti. Naujoji politika yra antisistemė ir susijusi su kapitalizmo krize, kuri ištiko 2008 m. Svarbu pabrėžti, kad Vidurio ir Rytų Europos ekskomunistinis elitas neatsispyrė nereguliuojamos ekonomikos ir privatizacijos pagundoms, todėl buvo prarastas socialinis visuomenės solidarumas, beje, Rytams tai kainavo daug daugiau negu Vakarams, kur tebėra stipri socialdemokratijos tradicija.

A. S.: *„Europos išradime“ rašėte, kad žlugus sovietiniam komunizmui Vakarų Europos tapatumo nebeįmanoma konstruoti, remiantis Šaltojo karo taisyklėmis. Jau tada pabrėžėte, kad vieną išorinį pavojų – tą, kuris anksčiau buvo siejamas su komunistiniu režimu, pakeitė islamo kaip naujo prieš šmėkla. Taip teigti dabar yra kur kas didesnis pagrindas, negu buvo 1995-aisiais. Kokią įtaką Europos tapatumui ir europinei kultūrai daro pašliję santykiai su islamu, ypač po 2001 m. rugsėjo 11-osios ir vėlesnių įvykių?*

G. D.: Manau, islamo kaip naujo prieš pavojus yra gerokai išpūstas. Suprantama, politiniai pokyčiai paties islamo viduje labai svarbūs, nes keičiasi savęs pačių suvokimas, tačiau nemanau, kad turime pakankamai įkalčių, kurie pagrįstų teiginį, esą vyksta kažkas panašaus į civilizacijų susidūrimą. Europos santykis su islamu nėra nekintamas. Islamas yra tiek europinės civilizacijos paveldo dalis, tiek pastarųjų dešimtmečių migracijos rezultatas. Europinis islamas vertintinas kaip naujausia Europos santykių su islamu ilgos istorijos išraiška.

A. S.: *Kai kurios šalys Europos idėją iki šiol glaudžiai sieja su krikščionybe, nepaisant to, kad ji išstumta į oficialaus ES diskurso užribį. Popiežius Jonas Paulius II dėjo didžiules pastangas, kad įtikintų ES išsaugoti šią Europos dvasinio paveldo ir kultūros dalį. Kodėl ES politikos strategai taip baiminasi įteisinti krikščionybę kaip svarbų europietiškumo sandą? Gal bijo, kad atsirastų tikra kultūrinė ar ideologinė hegemonija? Apima net pagunda klausti, ar tokia baimė nereiškia, kad atmetama svarbi europinio paveldo dalis?*

G. D.: Europa nėra vieningas masyvas, nepaisant ES pastangų to pasiekti. Ji labai pliuralizuota religijos požiūriu ir reliatyviai pasaulietiška, nors kai kuriose šalyse veikia net valstybinė Bažnyčia. Pati krikščionybė atliko tiek skaldantį, tiek vienijantį vaidmenį. Krikščioniškasis paveldas, turint galvoje, tarkime, tas krikščionybės formas, kurios plėtojosi vakarinėse ir rytinėse Romos imperijos dalyse, arba reformaciją, kontrreformaciją ir modernų pasaulietišumą, nėra aiškiai apibrėžtas. Didelę moderniosios Europos dalį paveikė sekuliarizacijos procesas, kai Bažnyčia ir valstybė pamažu atsiskyrė. Ankstesniu moderniosios eros laikotarpiu konfliktai dėl konfesinio Europos valstybių tapatumo lėmė ilgalaikę įtampą, nemaža modernybės dalis atsirado kaip priešprieša krikščioniškam paveldui. Atsižvelgiant į tai, teigti, kad krikščionybė apibrėžia Europą, būtų pernelyg vienpusiška, nes vidinis krikščionybės susiskaldymas paskatino ir Europos vidinį skilimą. Suprantama, tai nepaneigia milžiniško krikščionybės indėlio į Europos tapumą. Diskusijos apie tai, ar į būsimos Europos Konstitucijos preambulę reikėtų įtraukti specialų krikščionybės pripažinimą, yra geras pavyzdys, pagrindžiantis išvadą, kad Europos paveldo negalima specifiškai apibrėžti vien per krikščionybės prizmę. Krikščionybė formavo Europos istoriją, tačiau darė tai, užkirsdama kelią kultūrinei vienybei.

A. S.: „Europos išradime“ aptarėte kai kuriuos geopolitikos aspektus, pabrėždamas, kad kai kuriose Europos šalyse ryškėja skirtis tarp pietų ir šiaurės, o rytinėje žemyno pusėje – tarp rytų ir vakarų. Ar šios skirtys tebėra svarbios? Ar jos darys įtaką Europos raidai ateityje?

G. D.: Jos vis dar svarbios. Siūlyčiau taikyti „postvakarų Europos“ sampratą, charakterizuojančią dabartinę Europą, kurią skersai išilgai skaido įvairios geopolitinės linijos ir kuri eina skirtingais modernybės keliais. Europos samprata remiasi ne fiksuotomis erdvės ir laiko nuorodomis, o yra nuolatos kuriama su tuo susijusių diskursų.

A. S.: Europos plėtra lėmė, kad rytinė žemyno dalis simboliškai „pasislinko“ iš periferijos į „pusiau periferiją“, kalbant Immanuelio Wallersteino kategorijomis. Kokią įtaką Rytų Europos iškilimas padarė šiuolaikinės Europos vaizdiniui, turint galvoje, kad vakarinė jos dalis ilgą laiką nelabai domėjosi rytine dalimi? Ar šio regiono šalys, draskomos vidinių prieštaravimų ir problemų, daro kokią nors įtaką vieningos Europos vizijai?

G. D.: Taip, būtent tai ir turiu galvoje kalbėdamas apie „postvakarų Europos“ sampratą – tai tokia koncepcija, pagal kurią Europa nėra kartą ir visiems laikams sumodeliuota ją įkūrusios vakarietiškos šerdies ar nulemta to, kas apibrėžiama kaip istorinis Vakarų Europos paveldas. Bet kokia europinio paveldo samprata dabar privalo apimti ir istorinę patirtį tų Europos dalių, kurių raidą pakreipė Osmanų ir Rusijos imperijos. Tai skatins keisti požiūrį į pakraščius, o Europos suvokimui vis svarbesnis darysis santykis su tomis pasaulio dalimis, kurios yra prie jos sienų, kurios istoriškai nuolatos keitėsi.

A. S.: Dėkoju už pokalbį.